

MISCELLANEA

ZAMYŠLENÍ NAD BIBLIOGRAFICKÝM A KUNSTHISTORICKÝM ZPRACOVÁNÍM ILUSTRACE V RÁMCI KNIŽNÍ KULTURY DOBY PŘEDBĚLOHORSKÉ*

Jana Tvrzníková (Praha)

Přestože výzdoba tištěné knihy, letáku či jednolistu představuje jeden z nejčastějších typografických prostředků využívaných již od prvotiskové éry, nepatří starší česká ilustrace k populárním knihovědným tématům. Její výzkum, který je dlouhodobě ovlivněn nerovnoměrným zpracováním české knižní kultury vůbec, vyžaduje interdisciplinární pojetí, proto se do problematiky vstupuje jen velmi těžko. Cílem předkládané stati je nabídnout případným zájemcům o předbělohorskou knižní ilustraci možná východiska a přístupy k jejímu studiu.

Protože se česká knihověda dlouhou dobu koncentrovala na deskriptivní bibliografii, jejíž tradice byla založena Zdeňkem Václavem Tobolkou, měli případní badatelé k dispozici pouze Horákovu *Českou knihu v minulosti a její výzdobu*,¹ později *Českou knihu v proměnách staletí* od Bohatcové et al.² Obě publikace pak překonala Voitova *Encyklopedie knihy*.³ Zatímco ilustrace a dekor do roku 1547 se nedávno dočkaly komplexního zpracování opět z pera Petra Voita,⁴ v případě druhé poloviny 16. století se dostáváme na jen velmi málo zmapovaný terén – v tuto chvíli jsou k dispozici studie rozdílného rozsahu o tištěné produkci Michaela Peterleho st., Mikuláše Štrause, Šumanské tiskárny a tiskárny Dačických.⁵ Ze zahraničních kompendií je pro zájemce o renesanční a manýristickou ilustraci přínosná především *Geschichte der Buchillustration in Deutschland* od Horsta Kunzeho.⁶ Obdobné kompendium pak postrádáme především ze strany Polska.

Textová ilustrace představuje sémioticky smíšený jev, proto lze doplňující podněty čerpat od filozofů, kteří se zabývali vazbami mezi textem a obrazem, ať už to byli Roland Barthes, či Umberto Eco.⁷ Podnětné jsou v tomto ohledu také teoretické práce kunsthistorika Meyera Schapira.⁸ Americký bibliograf G. Thomas Tanselle naznačil, že by ilustrace jakožto pevná součást grafiky mohla být zkoumána školenými uměnovědci poučenými od bibliografů. Řešil převážně problém mědirytin, které byly do knih vevazovány dodatečně. Zdůraznil, že deskriptivní bibliografie se zabývá pouze obrázky, které jsou součástí knih, nikoliv však samostatnými listy, které lze považovat spíše za umělecké grafiky.⁹ Jan Van der Stock ovšem později upozornil, že by bylo irrelevantní podlehnout „tyranii umění“ a zkoumat odděleně umělecké a tzv. lidové tisky, stejně jako mapy a další grafická díla.¹⁰

Pro uměnovědce přitom ilustrace (stejně jako např. výzdobné koncepty knižní vazby) stále představuje spíše okrajovou záležitost. Poněkud lépe je na tom volná grafika považovaná všeobecně za součást výtvarného umění, avšak závislost ilustrace na textu je stále ještě nevídaně chápána jako projev užitého (aplikovaného) umění. Německá kunsthistorička Doris Krystof to ve své práci o holandském mědirytcu Hendricku Goltziovi zdůvodnila tím, že tiskem multiplikovaný obraz ztrácí auru unikátu, postrádá barevnost, a protože je jeho nositelem pouhý papír, přichází o monumentalnost klasických obrazů, soch a plastik.¹¹ V posledním

* Tento výstup vznikl v rámci zastřešujícího projektu Specifického vysokoškolského výzkumu 2018-260483, řešeného na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy.

¹ HORÁK 1948.

² BOHATCOVÁ et al. 1990.

³ VOIT 2008.

⁴ VOIT 2013; VOIT 2017.

⁵ TVRZNÍKOVÁ 2016; TVRZNÍKOVÁ 2018; VEČEŘOVÁ 2002; VEČEŘOVÁ 2012.

⁶ KUNZE 1993.

⁷ BARTHES 1977; ECO 2009.

⁸ SCHAPIRO 1973; SRP 2006.

⁹ TANSELLE 1982, s. 2.

¹⁰ VAN DER STOCK 1998, s. 17.

¹¹ „Das gedruckte Bild verfügt nicht über die Aura des Unikats, es entbehrt der Farbigkeit und mit seinem Bildträger Papier unterscheidet es sich auch durch eine weniger monumentale Materialität von den Werken des klassischen Gattungskanons Malerei-Architektur-Plastik.“ KRYSSTOF 1997, s. 3.

desetiletí se na Karlově univerzitě objevily alespoň závěrečné kvalifikační práce kunsthistoriček Barbory Moučkové, Emy Součkové a především Martiny Šárovcové,¹² které upozornily na vazby mezi rukopisnou iluminovanou a tištěnou ilustrovanou produkcí a nabídly tak potřebný interdisciplinární přístup. Čeští knihovědci by přesto neměli čekat, až se mezi našimi kunsthistoriky objeví již zmíněný Jan Van der Stock nebo Petr Voit,¹³ kteří ve svých studiích kromě obvyklých ikonografických analýz přihlížejí také k historickým souvislostem. Naopak by měli převzít vhodné metody kunsthistoriků a zkombinovat je s metodami analytické bibliografie, jež se zaměřuje na materialitu knihy a dává tak důraz na detailní analýzu všech jejích vnějších znaků za účelem poznání technologie výroby knihy.¹⁴ Abychom předešli logickým omylům, je nutné seznámit se s technologickými možnostmi a každodenní praxí příslušné grafické techniky – ve zkoumaném období se jedná výlučně o dřevorez (nikoliv dřevoryt!) a mědiryt. Základní fakta jsou k dispozici v mnoha slovnících vč. *Encyklopedie knihy*,¹⁵ další jsou roztroušena ve studiích o konkrétních tiskárnách. Zajímavý je v tomto ohledu např. poznatek Leona Voeta o tom, že kreslíři v 16. a 17. století črtali své kompozice obvykle přímo na dřevěné desky, o čemž svědčí jak záznamy v účetních knihách Plantin-Moretovy tiskárny („... drew the ‘Annunciation’ on wood with pen“), tak nákresy na deskách dochované díky tomu, že zůstaly vyryty jen částečně a nebyly nikdy dokončeny.¹⁶

Zejména po roce 1547, kdy byl zrušen dvouletý zákaz knihtisku, došlo k velkému nárůstu tiskařských dílen a jimi vydaných děl, nemluvě o rostoucí pestrosti témat a žánrů.¹⁷ V tuto chvíli proto považujeme za nejsystematičtější postup pokračovat v analýze české ilustrované produkce v rámci jednotlivých tiskáren, a poté se zaměřit na díla neznámých tiskáren. Je žádoucí, aby každá ilustrace té které tiskárny měla přiděleno číslo a knihovědný popis zahrnující: stručný předikonografický popis, údaje o autorství (monogramy a značky), evidenci rozměrů (výška × šířka v milimetrech) a lokaci v exempláři (číslo Knihopisu/BCBT, signatura strany).¹⁸ Po vyčerpávajícím zmapování naší renesanční a manýristické knižní produkce je možné zaměřit se na sondy do činnosti konkrétních umělců a věnovat se podrobněji vývoji jejich stylu (např. ilustrátorovi Janu Willenbergovi¹⁹). Názorným příkladem je práce Petera Sharratta, který svou knihu o lyonském grafikovi Bernardu Salomonovi rozdělil na následující části: v první se zabýval ilustrátorovým životem a spoluprací s tiskárnou, ve druhé zdroji jeho inspirace (emblematickými knihami, vědeckými a dokumentárními díly a literaturou), ve třetí pak charakteristikou Salomonova stylu a nakonec ve čtvrté části vztahem textu a obrazu na základě ilustrací pro

Bibli a pro *Metamorfózy*.²⁰ Další stupeň pak může představovat naopak extenzivní přístup přihlížející k ekonomickým, kulturním, politickým a sociálním dějinám, mezi jehož představitelů patří Peter Burke²¹ a prakticky jej na poli výzkumu tištěného obrazu aplikoval Jan Van der Stock.²²

Metodologie výzkumu ilustrace druhé poloviny 16. století prozatím postrádá větší množství ukázkových českých studií, protože dosavadní čeští knihovědci, rekrutovaní většinou z knihovníků, se tohoto segmentu knižní kultury neprávem obávají. Rozvoj bádání ovšem značně usnadňuje rychlý postup digitalizace rukopisů a starých tisků a rovněž trend otevřeného přístupu k digitálním kopiím v kvalitě dostatečné ke studiu na počítači. Vzhledem k fungujícím programům na podporu aplikovaného výzkumu se dá očekávat, že ani větší projekt virtuální knihovny národní ilustrace na sebe nenechá dlouho čekat. Doufejme, že se obrazová složka českých pozdně gotických, renesančních a manýristických knih skutečně dočká větší pozornosti z řad vědeckých pracovníků, než jaká jí byla doposud věnována.

Seznam použité literatury:

- BARTHES 1977:** BARTHES, Roland. *Image – Music – Text*. London: Fontana Press, 1977.
- BOHATCOVÁ et al. 1990:** BOHATCOVÁ, Mirjam et al. *Česká kniha v proměnách staletí*. Praha: Panorama, 1990.
- BURKE 2009:** BURKE, Petr. *Společnost a vědění: od Gutenberga k Diderotovi*. Praha: Karolinum, 2008.
- ECO 2009:** ECO, Umberto. *Teorie sémiotiky*. Praha: Argo, 2009.
- HORÁK 1948:** HORÁK, František. *Česká kniha v minulosti a její výzdoba*. Praha: František Novák, 1948.
- JELÍNKOVÁ 2018:** Žánry a témata v produkci českých tiskáren 16. století – nové možnosti zkoumání. *Knihy a dějiny* 25, 2018, č. 1–2, s. 23–46.
- KRYSTOF 1997:** KRYSTOF, Doris. *Werben für die Kunst: Bildliche Kunsttheorie und das Rhetorische in den Kupferstichen von Hendrick Goltzius*. (Studien zur Kunstgeschichte, Bd. 107). Hildesheim: Olms, 1997.
- KUNZE 1993:** KUNZE, Horst. *Geschichte der Buchillustration in Deutschland: Das 16. und 17. Jahrhundert*. Frankfurt am Main: Insel, 1993.
- MCKENZIE 1999:** MCKENZIE, Donald F. *Bibliography and the Sociology of texts*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- MOUČKOVÁ 2011:** MOUČKOVÁ, Barbora. *Litomyšlský graduál z dílny Matouše Ornyse z Lindperka*. Praha 2011. Bakalářská práce. Karlova univerzita v Praze. Filozofická fakulta.

¹² MOUČKOVÁ 2011; SOUČKOVÁ 2019; ŠÁROVCOVÁ 2011.

¹³ Belgický uměnovědec Jan Van der Stock se ve své disertační práci v návaznosti na Burkeho či Chartiera zaměřil na produkci a spotřebu tištěného obrazu v Antverpách a poskytl tak vyčerpávající přehled obrazové produkce, jejíž paralely můžeme vysledovat i u nás. VAN DER STOCK 1998.

¹⁴ MCKENZIE 1999.

¹⁵ VOIT 2008.

¹⁶ VOET 1969–1972, s. 217.

¹⁷ Viz graf v: JELÍNKOVÁ 2018, s. 29.

¹⁸ Doporučení vychází z VOIT 2013; VOIT 2017.

¹⁹ K tomu blíže TVRZŇKOVÁ 2017.

²⁰ SHARRATT 2005. Vliv Bernarda Salomona na kompoziční schémata užívaná českými ilustrátory mimochodem rovněž patří mezi zajímavé otazníky naší renesanční a manýristické knižní ilustrace.

²¹ BURKE 2008.

²² VAN DER STOCK 1998.

- SHARRATT 2005:** Sharratt, Peter. *Bernard Salomon: Illustrateur Lyonnais*. Genève: Droz, 2005.
- SCHAPIRO 1973:** SCHAPIRO, Meyer. *Words and Pictures: On the literal and the symbolic in the illustration of a text*. Hague: Mouton, 1973.
- SOUČKOVÁ 2019:** SOUČKOVÁ, Ema. *Výzdoba hudebních rukopisů Jana Táborského z Klokotské Hory*. Praha: Academia, 2019.
- SRP 2006:** SRP, Karel (ed.). *Dílo a styl*. Praha: Argo, 2006.
- ŠÁROVCOVÁ 2011:** ŠÁROVCOVÁ, Martina. *Ikonografie česky psaných utrakvistických graduálů*. Praha 2011. Dizertační práce. Karlova univerzita v Praze. Filozofická fakulta.
- TANSELLE 1982:** TANSELLE, G. Thomas. The Description of Non-Letterpress Material in Books. *Studies in Bibliography* 35, 1982, s. 1–42.
- TVRZNÍKOVÁ 2016:** TVRZNÍKOVÁ, Jana. Tiskař a briefmaler Michael Peterle (1537–1588). *Knihy a dějiny* 23, 2016, č. 1–2, s. 6–24.
- TVRZNÍKOVÁ 2017:** TVRZNÍKOVÁ, Jana. Ilustrace Jana Willenberga v Sumovní kronice z roku 1615. In: *Bibliotheca antiqua 2017*. Olomouc: Vědecká knihovna v Olomouci; Sdružení knihoven ČR, 2017, s. 77–82.
- TVRZNÍKOVÁ 2018:** TVRZNÍKOVÁ, Jana. Několik poznámek k ilustraci knih pražského tiskaře Mikuláše Štrause. *Knihy a dějiny* 25, 2018, č. 1–2, s. 4–22.
- VAN DER STOCK 1998:** VAN DER STOCK, Jan. *Printing Images in Antwerp: The Introduction of Printmaking in a City Fifteenth Century to 1585*. Rotterdam: Sound & Vision Interactive Rotterdam, 1998.
- VEČEŘOVÁ 2002:** VEČEŘOVÁ, Petra. *Šumanská tiskárna (1585–1628)*. Praha: Scriptorium, 2002.
- VEČEŘOVÁ 2012:** VEČEŘOVÁ, Petra. *Knihotiskaři Jiří Jakubův Dačický a Jan Othmar Jakubův Dačický*. Praha 2012. Dizertační práce. Karlova univerzita v Praze. Filozofická fakulta.
- VOET 1969–1972:** VOET, Leon. *The Golden Compasses: The History of the House of Plantin-Moretus: (1969–1972)* [online]. DBNL [cit. 3. 9. 2019]. Dostupné z: https://www.dbnl.org/tekst/voet004gold01_01/
- VOIT 2008:** VOIT, Petr. *Encyklopedie knihy: starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*. Praha: Libri ve spolupráci s Královskou kanonií premonstrátů na Strahově, 2008.
- VOIT 2013:** VOIT, Petr. *Český knihtisk mezi pozdní gotikou a renesancí I. Severinsko-kosořská dynastie 1488–1557*. Praha: KLP, 2013.
- VOIT 2017:** VOIT, Petr. *Český knihtisk mezi pozdní gotikou a renesancí II. Tiskaři pro víru i tiskaři pro obrození národa: 1498–1547*. Praha: Academia, 2017.

Mgr. Jana Tvrzníková
 Filozofická fakulta Univerzity Karlovy
 Ústav informačních studií a knihovnictví
 U Kříže 8, 158 00 Praha 5 – Jinonice